

Csorba Csaba
EMLÉKEZÉS JAKÓ ZSIGMONDRA
(1916–2008)

Bihar, mármint a határon inneni Bihar nemigen ismeri Jakó Zsigmondot. Persze aki csak egy kicsit is belekotor e táj régmúltjába, az „kötelességszerűen” kezébe veszi testes monográfiáját (Bihar megye a török pusztítás előtt. Bp., 1940), kimazsolázza a neki fontos adatokat, de a szerző személyével nem törődik. Megnézve az interneten az ELTE történész hallgatói számára a középkori magyar történeti vizsgához megadott követelményeket, Jakó Zsigmondnak egyetlen írását sem fedezhetjük föl az irodalomjegyzékben.

2008. október 26-án hunyt el Jakó Zsigmond Kolozsvárt, de a magyarországi sajtó csak nagy sokára, rövid hírben emlékezett meg róla, s hosszabb méltatás is csak az interneten volt olvasható. Jakó Zsigmond életműve messze túlmutat Bihar határain, de mint Bihar szülöttéről, s Bihar múltjának valaha élt legjelentősebb történész kutatójáról megítéző kötelessége megemlékeznie a Bihari Múzeumnak.

Dankó Imre volt az, aki az utóbbi évtizedekben, egy-egy munkájának megjelenése, illetve születésének évfordulóí kapcsán rendszeresen méltatta Jakó Zsigmondot. 1985-ben a debreceni Nyomdász hasábjain tette szóvá, hogy a Misztótfalusi Kis Miklós-ünnepségekre Debrecenbe éppen Jakó Zsigmondot, a témakör legkiválóbb ismerőjét, monográfusát „felejtették el” meghívni. Dankó Imre volt az is, aki tőlem értesülve a professzor elhunytáról, készségesen vállalta, hogy közli megemlékezésemet a Rálátás szerkesztés alatt lévő számában, s utolsó szerkesztett munkájaként a folyóirat címlapján kezdődött a terjedelmes megemlékezés, amit Dankó Imre halála utáni hetekben kezdtek sokszorosítani és szétküldeni.

Az érmelléki dombok utolsó csücskén települt Biharfélegyházán született Jakó Zsigmond (1916. szept. 2.), református családban. Apja családja egészen az Árpád-korig tudta visszavezetni a családfáját. Tösgyökeres bihariak voltak. A régi micskei Jakó-kúria ódon bútorai, relikviái, az anyjától és nagynénjétől hallott régi családi történetek hatására nyiladozó értelme az ódon históriák, a történelem felé fordult. Mire iskolába kerülhetett, szülőföldje Románia része lett.

Az elemi iskola elvégzése után szülei úgy látták jónak, ha a híres hajdúböszörményi református kollégiumba íratják be. Érettségi után nem akart román egyetemre menni, hanem a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemet választotta, mégpedig a

történelem–latin–művészettörténet szakot. Az 1930-as évek közepén olyan kiváló professzorok keze alatt tanulhatta meg a tudományos kutatás alapjait, mint az oklevéltan legnagyobb mestere, Szentpétery Imre, a településtörténet megújítója, Mályusz Elemér. Bizony az akkori kolozsvári (románná tett) egyetem tanárai ettől a tudományos szinttől jócskán elmaradtak. Másrészt Budapesten a professzorok arra tanították diákjaikat, hogy a tényeken, csakis a tényeken, a hiteles adatokon alapulhat a történelmi feldolgozás, Kolozsvárt pedig a román felsőoktatás a történelem viszonylatában (is) prekoncepciókon alapult. Minden eszközzel Erdély mindenkori román voltát kellett bizonyítani, akár nyilvánvaló hamisítások, csúsztatások, elhallgatások árán is.

Mályusz Elemér településtörténeti-népiségtörténeti (történeti demográfiai) irányú tudományos programjára fogékonyak bizonyult Jakó Zsigmond. Annál is inkább, mert Bihar szülőtként olyan tájról érkezett, amelyen meglehetősen összekeveredve éltek románok és magyarok. Nem véletlen tehát, hogy doktori disszertációjának témájául a török pusztítás előtti Bihar vármegye történetét választotta.

Az addig megjelent vármegyétörténetek meglehetősen vegyes színvonalat képviseltek. A millenniumi Borovszky Samu szerkesztette sorozat településtörténeti részének középkori adatai általában meglehetősen hiányosak (és gyakran ellenőrizetlenek, másod- vagy harmadlagos forrásokból származók) voltak. Csánki Dezső történeti földrajza I–III. kötete (Bp., 1890–1897) igencsak hiányos volt, az V. kötetben közölt négy erdélyi vármegye (Bp., 1913) volt leginkább kidolgozott. Mivel Bihar adattára az I. kötetben jelent meg, nyilvánvaló volt, hogy jelentős kiegészítés kevés, teljes átírásra van szükség, Mályusz új szempontjai szerint. Jakó Zsigmond, aki 1939-ben ausztriai levéltárakban is járhatott tanulmányúton, 1940-ben kiadásra került disszertációjában hatalmas adatbázist összegyűjtve írta meg Bihar vármegye középkori településtörténetét. A mű olyan kiváló szintet ért el, hogy az MTA magas jutalomdíját is kiérdemelte. Az egyetem és a külföldi tanulmányút után az Országos Levéltárban megszerezte Jakó Zsigmond a legmodernebb szakmai ismereteket.

Mint rendkívül tehetséges kutatónak meg lett volna a lehetősége, hogy a fővárosban maradjon, s az Országos Levéltárban szívesen látták volna. Csakhogy ő elhatározta, hogy visszatér Romániába. Akkor döntötte ezt el, amikor még szó sem volt Erdély (egy része) visszacsatolásának lehetőségéről.

Bár bihari volt, s ragaszkodott szülőföldjéhez, de nyilvánvaló volt számára, hogy ha levéltáros-történész akar lenni, akkor legcélszerűbb Kolozsvárt választania. Bihar vármegye régi iratanyaga Berettyóújfaluban volt, Váradon a levéltár és az egykori nagyhírű múzeum román vezetés alatt állt, magyarnak nem lehetett esélye arra, hogy oda bekerüljön. Legfeljebb középiskolai tanár lehetett volna, de erre nem vágyott (sőt

még egyetemen sem szándékozott oktatni). Kolozsvárt viszont ott volt az Erdélyi Múzeum gazdag levéltára, amelynek vezetője, Kelemen Lajos, Erdély történetének élő lexikona, olyan ember volt, aki mellett sok-sok hasznos ismeretet lehetett szerezni.

1941–1949 között a levéltár köré megszervezte a magyar iratvédelmi és kutatóközpontot. 1941–1944 között a levéltár megújult. Sikerült igen sok, felbecsülhetetlen értékű családi iratanyagot bemenekíteni, s ezek csonkulás nélkül átvészelték a háborút is. Az egyes kastélyok-kúriák gazdátlaná vált iratanyagából is mentették, ami menthető volt.

Jakó Zsigmond kolozsvári ténykedése mellett sem feledkezett meg Biharról. Igen alapos, elemző bírálatot közölt Mezősi Károlynak Bihar vármegye a török uralom megszűnése idején (Bp., 1943) c. monográfiájáról a Századok c. folyóiratban (1944). Ebből is világosan kiderült, hogy nemcsak a középkori források világában mozog otthonosan, hanem igen alaposan kiismeri magát a 16–18. század dokumentumai között is. Feltétlenül érdemes a figyelemre Juhász Istvánnak az erdélyi románok közötti reformációról írott művéről készült részletes kritikája is (Századok, 1941). Bihar, amelynek a török korban igen sok települése elpusztult, igen jó minta volt Jakó Zsigmond számára, hogy Az elpusztult települések kutatása címmel írjon módszertani útmutatót (Kolozsvár, 1945). Újabb kiadása napjainkban is igencsak időszerű lenne!

1941–1944 között egész sor fontos monográfiába írt jelentős tanulmányokat (a románság újkori megtelepedéséről, Belső-Szolnok és Doboka megye magyarságáról stb.). Legterjedelmesebb mintaszerű forráskiadványa: A gyalui vártartomány urbáriumai (1944).

Azzal, hogy 1950-ben betiltották az Erdélyi Múzeum-Egyesületet (EME), az önálló erdélyi magyar történeti kutatás bázisát rombolták le. Ekkor került Jakó Zsigmond a Bolyai Egyetemre, ahol (kisebb megszakítással) nyugdíjazásáig (1981) oktathatott. Amíg létezett a Bolyai Tudományegyetem, középkori egyetemes történelmet és történeti segédtudományokat tanított. A magyar és román egyetem „egyesítése” (1959) után már csak a segédtudományokat oktathatta. Nem kapott lehetőséget arra, hogy szakdolgozatot készíthessenek hozzá, még kevésbé foglalkozhatott doktorandusokkal. Azaz megtűrték, de igyekeztek minden lehető módon háttérbe szorítani, hogy ne nevelhessen tanítványokat, utódokat. Persze így is voltak néhányan, akik kijátszották a hatalom éberségét (Tonk Sándor, Vekov Károly, Kovács András, Vogel Sándor, Sebestyén Kálmán és mások).

A hatalom számára nyilvánvaló volt, hogy Jakó Zsigmond a román történetírás Erdélyi históriáját meghamisító vonalától a lehető legtávolabb áll. Bár nagyon óvatosan,

de azért nem kis bátorsággal előadásain sem hallgatta el kritikai észrevételeit. De nemcsak a román „áltudományosságtól”, hanem a marxista tanok és módszer alkalmazásától is elhatárolta magát. Olyan témaköröket keresett hát, amelyek művelése során nem kellett nyíltan szembehelyezkednie a román tudománypolitikával. Településtörténettel nem foglalkozhatott, mert ez roppant érzékeny terület volt a román–magyar etnikai viszonyok miatt, de ugyanígy veszélyes terepnek számított a politikátörténet és hadtörténet is. Mi maradhatott: az oklevéltan, címertan, írástörténet, levéltártörténet, meg a művelődéstörténet egyes területei (iskolatörténet, könyv- és könyvtártörténet stb.). Budapesten az egyetem és az Országos Levéltár, és Kelemen Lajos mellett az EME levéltára e kérdéskörök vonatkozásában is jó iskolának bizonyult.

Két évtizeden keresztül meglehetősen kevés írása jelenhetett meg (nagyrészt az is csak román nyelven), önálló könyve egyetlenegy sem. Kivételesen a Levéltári Közleményekben megjelenhetett (1958) Viser Lipót értekezése a megyei levéltárak lajstromozásáról 1785-ben c. cikke. A Pécsről származó Viser az 1770/80-as években Nagyváradon Bihar vármegye levéltárát rendezte és lajstromozta. A kéziratos értekezést a marosvásárhelyi teleki Téka őrzi.

1969-ben a Bukarestben szerkesztett Könyvtári Szemlében publikálhatta egy másik tanulmányát: Várad helye középkori könyvtártörténetünkben.

1970-ben Rettegi György 18. századi feljegyzéseit rendezhette önálló kötetben sajtó alá, s még ennél is terjedelmesebb volt az „Erdélyi Féniks. Misztótfalusi Kis Miklós öröksége” (1974). Jellemző, hogy nagy írástörténeti műve (A latin írás története) 1971-ben csak románul jelenhetett meg, és így is csak egy román szerzőtárssal. 1987-ig kellett várni a magyar nyelvű kiadásra (ez is csak Budapesten jelenhetett meg). Könyv és könyvtár az erdélyi magyar művelődésben c. tanulmánya a Nemzetközi Könyvév alkalmából jelent meg a Korunk c. kolozsvári folyóiratban (1972). Ennek is vannak váradi vonatkozásai. 1976-ban jelenhetett meg az „Írás, könyv, értelmiség. Tanulmányok Erdély történelméhez” címmel művelődéstörténelmi tanulmányainak gyűjteményes kötete, 5700 példányban. Igen nagy sikere volt, példányait elkapták, s Erdély minden valamirevaló olvasó embere igyekezett elhelyezni a könyvespolcán.

Negyedszázadon keresztül Jakó Zsigmond nem léphette át a magyar–román országhatárt. Ez nemcsak a románok, hanem a magyar tudománypolitika megbocsáthatatlan bűne is. Amikor végre először jöhetett (1975), egy delegációval, azt is néhány tisztességes román tanítványának köszönhette! Ezt követően aztán 1989-ig két évente már jöhetett: kutathatott, meglátogathatta rokonait.

A Művelődéstörténeti tanulmányok ígéretesen induló sorozatának (1979–1980, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest) mindössze két kötete jelenhetett meg (egyik szerkesztője Jakó Zsigmond volt). Az első kötetben Jakó A Hoffhalterek váradi és gyulafehérvári nyomdája címmel jelentetett meg tanulmányt. Ugyanebben a kötetben írhatott Kovács András a váradi fejedelmi palota építéstörténetéről (román szerzőtárssal). A második kötetben Varga Árpád A váradi káptalan hiteleshelyi működése címmel közölt tanulmányt.

Az 1980-as években Jakó Zsigmond a kolozsmonostori konvent jegyzőkönyveinek kiadásán (csaknem kétezer oldalon 5444 regesztá) dolgozott. Ez aztán csak 1990-ben jelenhetett meg (Akadémiai Kiadó, Bp.). A Művelődés c. folyóiratban kivételesen megjelenhetett egy nagyon fontos tanulmánya: Bihari várak kutatásáról címmel (1983/5. és 6. szám).

1990-ben újjászerveződhetett az Erdélyi Múzeum-Egyesület, amelynek első elnöke Jakó Zsigmond lett. Újra megjelenhetett az Erdélyi Múzeum c. folyóirat. A 74 éves tudós fiatalos lendülettel kezdett hozzá az erdélyi magyar tudományosság újjászervezéséhez. Emellett sorra jelennek meg tanulmányai, részben az említett folyóiratban, részben különböző magyarországi és romániai emlékkönyvekben. Amennyire ideje engedte, igyekezett bihari témákkal is foglalkozni. Így jelent meg tanulmánya Miskolczy Károlyról, a helynévkutatás és helytörténetírás bihari úttörőjéről (Művelődés, 1992/8. sz. 22–25.). Élesd 700 éves múltjáról (uo. 1992/1. 34–35.). Az 1940-ben megjelent Bihar-monográfiája egy fejezetét újra közölte a Korunk (1994/4. 7–19.) Ember és táj a középkori Biharban címmel. 1997-ben a METEM sorozatában tanulmányaink egy kis részét megjelentették Társadalom – Egyház – Művelődés címmel (1997).

A váradi levéltárak 17–18. századi történetéről Csetri Elek születése 80. évfordulójára megjelent emlékkönyvbe írt (Kolozsvár, 2004. 186–194.). Fontos tanulmánya a Könyvtár- és levéltárügy Nagyváradon a múltban és a jelenben (Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 2004/1–2. 93–114.).

Jellemző, hogy Jakó Zsigmond Bihar-monográfiájának újrakiadására sem 1990 előtt, sem 1990 után nem vállalkoztak Hajdú-Biharban, hanem a határon túl, a Dukrét Géza által vezetett partiumi-bánsági egyesület adta ki nemrégiben (2007). Példányai (érthetően) viharos gyorsasággal elkelték. Dukrét Géza az egyesület és Jakó Zsigmond kapcsolatáról nemrégiben a következőket írta nekem: „Jakó Zsigmondot még a kilencvenes évek elején felkerestem egyszer Kolozsváron a lakásán, s ígérte, hogy segít a kutatásban. De végül is nem szorultam rá. Alapvető forrásom volt az Ő kötete, a Bihar megye a török pusztítás előtt. Amikor megírtam a Hegyköz történeti

monográfiáját, külön dicsérő levelet írt nekem, amelyben azt írta, hogy gratulál és hogy így kellene megírni a többi kiségió történetét is. Ez meglepő volt a történészeknek is, mert nagyon fukarkodott a dicsérettel. Inkább kritizált. Egy év múlva felkért arra, hogy én adjam ki egy doktorandus kötetét, amelyet ő vezetett. De sajnos erre már nem került sor. Tavalyelőtt kiadtuk hasonmásban a Biharról szóló kötetét, s felkértük, hogy írjon hozzá utószót, amelyet meg is írt. Nagy veszteség számunkra is.”

Jakó Zsigmond szerkesztésében elkészült Erdély középkori oklevéltárának három kötete. A 3. kötet átnézését a halála előtti napokban fejezte be. A fiatal kutatók általa irányított csapata megkezdte Erdély alapvető közép- és kora újkori forrásainak kiadását, amelyek a diktatúra időszakában nem jelenhettek meg.

Az egész magyar tudományosság számára nagy veszteség Jakó Zsigmond professzor halála, ám Bihar fokozottan fájjalhatja, hogy életében nem becsülte meg úgy, ahogy megérdemelte volna. S hogy nem tette meg, arra az 1990 utáni időben nincs mentség. Ha kései elégtétel is lenne, legalább most kellene kiadni legfontosabb (bihari vonatkozású) műveit gyűjteményes kötetben. Sokkal többet használnánk ezzel a kutatással, mint nekrológok tömegével. S persze folytatni is kellene a Jakó Zsigmond által megkezdett munkát. Aki megteszi, az szilárd alapokon indulhat útnak.

Csaba Csorba

ERINNERUNG AN ZSIGMOND JAKÓ (1916-2008)

Zsigmond Jakó wurde in jenem Winkel des einstigen Komitats Bihar geboren, der infolge des Friedensdiktats von Trianon Rumänien angegliedert wurde. Er erlangte einen Universitätsabschluss in Budapest und promovierte auch hier. Seine Dissertation verfasste er über die Geschichte des Komitats Bihar (1940). Diese zählt zu den hervorragenden Schriften unter den historischen Abhandlungen über die ungarischen Komitate. Nach einer Studienreise durch Österreich und einem Praktikum am ungarischen Landesarchiv zog er nach Kolozsvár (dt.: Klausenburg), wo er anfangs Archivar und später Leiter der Siebenbürgischen Museumsvereinigung wurde (1941-1949). Während der kommunistischen Diktatur wurde diese Vereinigung aufgelöst. Danach war er bis zu seiner Pensionierung (1981) als Dozent an der Universität zu Kolozsvár tätig. Hier durfte lediglich historische Hilfswissenschaften unterrichten, denn die rumänische Universitätsleitung untersagte ihm die fachliche Tätigkeit als Diplom- oder gar Doktorvater. Man verwehrte ihm, sich mit Politgeschichte, Gesellschaftsgeschichte und Siedlungsgeschichte sowie mit der Geschichte des Komitats Bihar, seiner engeren Heimat, zu befassen. Er schrieb Grundlagenwerke, Studien sowie Quellenausgaben (monumentale mittelalterliche Urkundenausgaben) zur Buch- und Bildungsgeschichte sowie zur Schriftgeschichte. Zsigmond Jakó gilt als der größte Historiker Siebenbürgens für das 20. Jahrhundert. Nach ihrer Rehabilitation war er im ersten Vierjahreszyklus Vorsitzender der Siebenbürgischen Museumsvereinigung (1990-1994).